

DİN BİLİMİ*

(RELIGIONSWISSENSCHAFT)

Yazan : Joachim ISACH

Çev. : Adil ÖZDEMİR

Bir disiplinin izlediği yolun doğruluğu, uyguladığı metodun sıhhati ve işlevinin gerisindeki amacın mahiyeti hususunda zaman zaman birtakım sorular sorması, o disiplinin hem hakkı hem de ödevidir. Din biliminin anlamı nedir? Halihazırda din ile ilgilenen teoloji adını verdiğimiz eski ve geleneksel bir disiplin mevcut olduğuna göre Din bilimi' ne ne gerek var? 19. asırda kayda değer bir gelişme göstererek vücut bulduğu sıralarda Din bilim teolojinin yerine geçmek için doğmuştur şeklinde düşünen pek çok insan olduğunu- böylelerine hala ara sıra raslanmaktadır- biliyoruz. Ciddi olarak incelendiğinde çağdaş Din bilimi'nin böyle bir yanlışlıktan kesinlikle uzak kaldığını görürüz. Bu noktada Din bilimin Ernst Troeltsch gibi değerli bir bilginin çalışmalarından epeyce ayrılmış olduğu anlaşılır. Teolojinin kendisine ait kabul ettiği birtakım normları tesbit ve teşhis etmek gibi hiç bir disiplinin elinden alamayacağı bir görevi vardır. Teoloji, ait olduğu inancı anlamak ve onaylamakla meşguldür. Yabancı

---

* Orijinal adı "The Meaning and Task of the History of Religion"(Religionwissenschaft) olan ve Joachim Wach tarafından kaleme alınan bu makale Joseph M. Kitagawa'nın "Understanding and Believing" adlı eserinde neşredilmiştir. Harper Torchbooks, Harper and Row, Publishers, New York and Evanston.

dinler belirli bir noktaya kadar ama ciddi sayılmayacak derecede tarihleri ve konuları itibariyle az veya çok bazı benzerlikler gösterdikleri sürece teolojinin ilgi alanına girerler.Ama bu, dinleri çoklukları içinde tetkik ve tasvir gibi devasa bir görevi teolojiye yüklemek için asla bir vesile sayılamaz. Aynı şekilde dini tetkiklerin gelişmesi" bir dini bilen bütün dinleri bilir" önermesinin de yanlış olduğunu haber vermektedir.Bu bakımdan diğer dinler üzerinde yapılan tetkiklerin sonuçlarına sıcak bir ilgi beslemesi için çok neden olma. birlikte teoloji bizatihi din tetkikini özellikle bu amaç için doğmuş olan Din bilimi'ne bırakmaktadır. Böylece Din bilim, nicelik ve niteliği teolojininkinden ayrı bir tetkik alanına sahiptir. Kendi dinimiz değil ama yabancı dinler çokluklarına rağmen Din bilim'nin konusunu oluşturur. Din bilim "nelere inanmalıyım?" sorusunu değil "inanılan şeyler nelerdir?" sorusunu sorar. Bu izaha göre Din bilimi'nin sorduğu soru bir an için zait, amaçsız, hatta zararlı bir merak gibi görünebilir- ki bu merakı tatmin için günümüzde, hele hele mutlak zorunlu olan üzerinde kendimizi teksif ettiğimiz bu zamanda ne israf edecek zamanımız, ne enerjiniz, ne de motivasyonumuz mevcuttur. İyi ki güç anlar ara sıra insanları fuzuli şeyleri oldukları gibi tanımaya,daha sonra da aynı kişileri sadece lüzumlu olan şeylere yönelmeye mecbur kılıyor. Bizim için bütün bunların anlamı şudur: Eğer Din bilim sadece estetik bakımdan ilginç bir alan veya salt akademik bir konu ise, o takdirde, bugün gerçekten varolma hakkından mahrum demektir.

Ecnebi veya ibtidai insanların dinleri de tıpkı sanatları gibi ekseriya merak konusu birtakım hususlar olarak düşünülmüştür. Halbuki bu insanların dinlerine ve sanatlarına sadece birer merak saikiyle eğilmek doğru ve yeterli bir sebep olamaz. Hatta başka dinlerin tetkiki, derin bir gerçeği arama arzusuna dayandığı sürece ahlaki açıdan tamamen haklı görülebilse dahi, günümüzde yine de var olma hakkını savunmaya hazırlıklı olmalıdır. Şunu hiç kimse inkar edemez: Din bilimi alanındaki bir çok yeni çalışma aşağı yukarı üç dereceli bir eleştiriye muhatap olmaktadır. Bunlar ruhsuzluk, akılcılık ve salt tarihçiliktir. Bilindiği üzere bu itham günümüzde tüm bilimsel disiplinlere karşı yöneltilmektedir. Ancak bu, esasa taallük etmeyen empirik bir eksiklikdir. Din bilim de

tıpkı diğer disiplinler gibi bilimsel araştırma olmaksızın pek fazla bir şey yapamaz. Ne var ki bu salt bilimsel çaba daha ulvi bir gayeye hizmet etmektedir. Din tetkikleri, araştırmacının yetersizliği sonucu veya temelde takındığı yanlış bir tavır nedeniyle duyarsız bir dilciler, etnologlar ve din tarihçileri grubunun çalışmaları haline dönüşür veya nahoş bazı kıyaslamalarla değer yıkan teorik ve soyut bir düşünce uğraşı olarak ortaya çıkarsa Din bilimi'nin amacını gözden kaçırmış olmaktadır.

Din bilim, bizim düşüncemize göre canlıdır. Ayrıca pozitif ve kabili tatbiktir de. Din bilim, ele aldığı din probleminin ruhsal ve aklî varlık alanında en derin ve en soylu bir konu olduğunun farkında olduğu ölçüde canlı bir uğraştır. Ne var ki bu içselliğin dipsiz derinliğine bakabilmenin zor bir iş olduğu da kesindir. Din bilimi'nin canlı bir uğraş olmasının bir sebebi de dinin dinamik tabiatını kabul etmesi, amacına asla ulaşamayacağını bilmesi ve ifade etmeyi umduğu şeyi asla yeterince ifade edemeyecek olmasıdır. Bu, Din tetkiklerinin asla bitmeyecek bir uğraş olması demektir. Din bilim aynı zamanda pozitif bir uğraştır dedik: Bu hususta epeyce haklı bir şüphe, önemsiz de sayılamayacak insanlarca tekrar tekrar dile getirilmiştir. Bu şüpheyi içimizdeki olumsuz, çokça eleştiren, yıkıcı ve inkarcı fikirlerin seslendirilmesi beslemiştir. Dine düşman olanlar kendilerini bilim adamları kisvesi içinde sundukları için bu eğilimlerin haklı birtakım savunmacı reaksiyonları üretmesi kaçınılmazdı.

Halbuki Din bilimi'nin hakiki amacı değerlere son vermek değil bilakis onları aramaktır. Kutsal'a karşı beslenen hissiyatı Din bilim öldürmez; aksine onu uyandırır, kuvvetlendirir, şekillendirir ve zenginleştirir. Din tetkikleri dînî duygu, dini arzu ve dini fiili açığa çıkararak dindarlığın aydınlattığı derinlik ve genişliğin tam manasıyla ortaya çıkmasına yardımcı olur. Özü bakımından kültür tarihi ile ilişkisi olan dinler tarihi (Religiongeschichte) de bu manada pek çok şeyi başarabilir. Son olarak Din bilimi'nin bir de pratik yönü vardır derken bu iddiayı muhtemel bir yanlışlığa karşı korumamız icabediyor. Diğer ilmî disiplinlerden bir dereceye kadar haklı olarak beklediğimiz doğrudan pratik bir faydayı Din bilimi'nden beklememeliyiz -Gerçi bu beklenti hep olagelmıştır ve günümüzün ihtiyacı da bu beklentiyi desteklemektedir. İlk

bakışta gayet soyut felsefi bir inceleme olarak görünen bir çaba uzun vadeli olarak ve geniş bir zaviyeden bakılınca ne kadar da tesirli olmaktadır. Bu bakımdan pratik fayda hususu çok dar çerçevede düşünülmemelidir. Din bilim, aktüaliteye böylesine dar anlamda giremez ve girmemelidir de.

Öyleyse Din bilimi'nin pratik değeri nedir? Din bilim, dini duygu ve anlayışı *sensus numinis* genişletir ve derinleştirir; kişinin kendi imanını daha derinden kavramasını sağlar. Dinin ne olduğu ve ne ifade ettiği hususunda yeni ve kapsamlı bir tecrübeye imkan verir. Bu hususlar, dini tecrübe için olduğu kadar, dinin doktrin ve dogmaları, ibadet hayatı ve cemaatin teşekkülü için de doğrudur. Dini dehanın etkinliği, dini toplumun oluşumu ve gücü, kültürün din tarafından şekillenmesi- bütün bunlar dini saikleri felce uğratmayan, aksine onları güçlendiren yeni ve farklı şekillerde yaşanır.

Gelin şimdi de mukayeseli yaklaşımı hatırlayalım; Geçmişte mukayeseli yaklaşım üzerinde çok fazla çalışma yapılmış, bu yaklaşıma çok büyük umutlar bağlanmıştır. Şimdi ise aksine bu yaklaşımın önemi gereği kadar anlaşılammamaktadır. Halbuki dini hayatın ve dini ifadenin zenginliğini müşahede etmek, benzerlikleri ve ilişkileri keşfetmek, bazılarının korktuğu gibi, insanın kendi dindarlığı üzerinde yıkıcı bir etki yapmaz. Aksine, tanrısız ve yabancılaşmış güçlere karşı savaşta bir destek ve yardımcı olabilir. Mukayeseli yaklaşım kişinin kendi imanını tahlil ve himaye etmeye sevkemelidir. İmanın değeri ve önemi kendi kendisiyle değil ama benzerleri vasıtasıyla daha iyi anlaşılabilir. Hristiyanlar olarak bizim mukayeseden çekinmemiz için hiç bir sebep göremiyorum- en azından dinimizin fikir ve hedefleri yönüyle o kadar olmasa da muhtemelen uygulaması bakımından bunu söyleyebiliriz. İşte tam bu noktada Din bilimi'nin vardığı sonuçlar itici ve cesaretlendirici etki yapabilir. Daha doğru bir ifadeyle günümüzün genç insanı katı ve belirleyici dini tecrübeler hakkında pek az canlı bilgiye sahip olduğu için diğer dinlerden alınan misaller ve anolojiler arasında yapılacak yeni bir gezi pek çok amaca hizmet edebilir.

Şahsen, genç ve açık fikirli öğrencilerin Din bilimi'nin önemli

konularını çalışırken, çoğu kez sürpriz eseri, kendi inançlarının temel esaslarına dair yeni bir görüş kazandıklarını görmüşümdür. Birçok iman esasımızın -doktriner görüşlerin kuru bir sayımı şeklinde değil de belirli hristiyan dini akımların iç dünyasına ışık tutucu hakiki mukaddimeler oluşturacak tarzda -tetkik edilmesi yepyeni bir şeyi başarabilir. Mesela, Katoliklikteki ibadet şekillerinin manasını anlayarak, kendi dini hayatımızın daha zengin ve daha güçlü bir tarzda anlatımını gerçekleştirebiliriz. Büyük dinler bazında şunu misal verebiliriz: Budistlerin hayatında ahlakın oynadığı büyük rolün anlaşılması, teoride ve pratikte Hristiyan ahlak yasasında saklı motiflerin giderek daha yoğun bir şekilde anlaşılmasına sebep olacaktır. Hayattan ve hayat için ifadesi- her ne kadar yukarıda izah edildiği anlamda anlaşılması icabederse de- gerçekte her ilmi disiplinin, dolayısıyla da Din bilimi'nin bir şiarıdır.

Özellikle din ile ilgilenen disiplinin (muhtemelen ekonomi, hukuk, dil ve sanat ile meşgul olan disiplinlere nazaran) öz itibariyle daha canlı olması gerektiğinde şüphe yoktur. İşte böyle bir disiplin ancak konusuna uygun sadeliği ve kutsal derinliğiyle ve devamlı yenilediği açıklık, heyecan ve bütünlüğüyle yaşayabilir. Bazı kimselerin dini konulardaki derinlik ve nezakete bakarak Din bilimi'nin veya dini "anlama"nın prensip olarak mümkün olup olmadığını sorgulaması anlaşılabilir bir husus olsa da bir mübalağadır. Burada dini hayata dair dökümanları ticari birtakım belgelerden farksız olarak yorumlamaya kalkanlara veya ibtidai kavimlerin adet ve inanışlarına çağdaş aklî aydınlanmanın fildişi kulesinden ahkam kesenlere nazaran daha haklı bir durum bulunmaktadır. Yine de Din bilimi'nin iddiasında fazla ileri gitmemesi gerekir. En azından Din biliminin, nikbin pozitivistimin olumsuz yönlerinden kendini kurtarmış olması bizler için sevinç kaynağıdır.

Bir araştırma sahası olarak, detaylara ne kadar çok itina edecek olursa olsun -Jacob Grim'in de söz ettiği üzere, ehemmiyetsiz cüzler üzerinde düşünme yeterince bir bütün oluturamayacağı için -Din bilim'in gayesi, tetkik ettiği dinleri anlamak ve onları yaşayan bütünler olarak sunmak olacaktır. Tetkik ederek ortaya çıkardıktan sonra Din bilimi'nin kalıcı arzusu, ferdi inanış, fikir ve adetler ile toplumsal tavırları

yalnızca içinde yaşayabilecekleri konumlara yerleştirmek, onları ait oldukları dindeki temel espi, hayata geçmelerini sağlayan temel amaç ve kaynaklarında var olan yaratıcı dini sezi ile irtibatlandırıp bir arada göstermektir.

Schleiermacher'e göre her din, ilahi gerçeğin bir yüzünü temsil eder. Ona göre her din ilahi gerçeğe karşı belirli bir tavır geliştirir. Bu tavır başlıca dini ifade alanları olan doktrin ve toplumda ortaya çıkar. Bir dinin ruhunun (Geist) ne kadar güçlü, ne kadar zayıf, ne kadar dayanıklı olduğunu göstermek veya yeni şekillerle kendi kendini nasıl sürekli dışa vurduğunu ortaya koymak Din bilimi'nin vazifesidir. Bu husustaki hermönitik girdap bizi korkutmamalıdır. Bu ruh iman, ibadet ve toplumsal ifadeler vasıtasıyla anlaşılabilmesi ki daha sonra aynı tezahürlerin yorumlanması esnasında önceden varsayılabilirsin. Dini dil, daha geniş manasıyla (Ausdruck) daima kendinden sonrakine işaret eden bir şifredir. İşte tüm büyük dini sistemlerde karşılaştığımız ve -detaya ilişkin yorumu ne kadar keyfi ve isbatsız görünürse görünsün- dini ifadelerin anlaşılmasında rasyonalizmin her şekline karşı ezeli bir hak sahibi olan derinliğine-tefsir hermönitiğinin gerçek mahiyeti budur.

Dini bir doktrinde veya bir ibadette amaçlananlar, ifade edilebilenlere göre daima daha fazladır (Zira sözdeki, yazıdaki ve hareketteki ifadeler anlatılmak istenenleri her zaman sınırlarlar.) Amaçların ötesinde dini bir sistemin tezahüründe de o dini sistemin bütünü temsil eden ve bu bütünü ima eden bir taraf vardır. Bütün bu ilişkilere her zaman adaletli davranma gereği din bilgininin görevidir. Kavranması, izlenmesi ve tasviri gerçekte ekseriya çok zor olan husus, belirli bir dindarlığın belirleyici eğilimi ve temel motivasyonudur. Yine de görünüş itibariyle bu teorik ve soyut uğraş, özel pratik bir önemi haizdir. Bu uğraş misyonerlik için önemlidir; Misyonerlik nasıl Din bilimi'nin verilerini kullanmaya hak sahibi ise Din bilimi de misyonerlerin diğer dinler hakkındaki raporlarının neticelerini -eleştiriye açık olmak şartıyla- daima şükranla kabul edecektir. Kontak kurmak (Anknüpfung) uğruna karşılaştığı dindarlığın asıl motivasyonlarını tanıması kişi için çok önemli olacaktır. Bu motivasyonlar, resmileşmiş doktrine dair fikir ve inanışlarda her zaman açıkça ifade

edilmez. Onları teşhis etmek, bir dinin nerede ve ne ölçüde canlı ve yaşama gücüne sahip olduğunu tesbit etmek önemlidir. Özel dikkat isteyen olumsuz ve duyarlı noktaların nerede olduğunu tesbit etmek kadar ilişki ve iletişim kurmak için hayranlık duyulması gerekli müsbet değerleri belirlemek de önemlidir.

Yukarıdaki tartışmadan açıkça anlaşılacağı üzere Din bilimi'nin üzerinde durduğu asıl konu diğer dinleri anlamak olmalıdır. Anlamanın mahiyeti hakkında konuşmadan önce şimdiye kadar söylediklerimize daha fazla açıklık getirecek bir kaç söz eklemek istiyoruz. Günümüzde, bilhassa bize ait olmayan dinlerin tetkiki, kendi hedeflerini savunmak mecburiyetindedir. Öncelikle "bir dini bilen bütün dinleri bilir" tarzındaki teoloji tarafından ortaya konan itiraza karşı kendini savunmak zorundadır. Diğer dinlerin tetkiki, ikinci olarak, kendisini yalnızca dıştan yapılan birtakım itirazlara karşı müdafaa etmekle kalmamalı (Kişi milletin ve yarımküresinin içinde bulunduğu sorunları bir tarafa bırakarak uzak ülkelerin ve zamanların dinleriyle kafasını meşgul edebilir mi?), aynı zamanda insanın kendi ruhi yaşamı, duygusu, düşüncesi ve iradesini aşan alanla ilgili bilgi hususunda öne sürülen septik düşünceye karşı da kendini savunmalıdır. Harici gerekçelere şu hususu da ilave edebiliriz: Din bilimi, araştırma ve anlatımlarında önemli ile daha az önemliyi, ilginç ile sathî olanı, bilinmesi lüzumlu olan ile bilmeye değer olanı ayırmak zorundadır. Ancak bu nokta esas itibariyle didaktik bir husustur. Günümüzde konferanslarda ve sınıflarda öncelikle ele alınması lazım gelen dinlerin daha geniş kesimlere hitabeden dinler olduğu hususu açıktır; Bu dinler tarihçe Hristiyanlığımıza tekaddüm eden dinler -mesela halkımızın ilk dini olan Germen Dini gibi- veya dinimizin bugün bir çok yerde mücadele ettiği büyük dinlerdir. Bu noktada Din bilim, din fenomenlerini bir bütün olarak araştırmalarının konusu yapmak -onları tetkik etmek ve anlamak- ama aynı zamanda en ücra sahalara da nüfuz etmek durumunda olacaktır. Bunun nihai nedenlerini tartışmak bizi bir taraftan sistematik din felsefesi alanına diğer yandan aklî disiplinler metodolojisinin sahalalarına götürecektir. Bu nedenle, mevcut konumda böyle bir tartışmayı atlamalıyız. Ancak zaman zaman diğer dinleri anlamanın mümkün olup olmadığından tekrar tekrar şüphe edildiği için Din bilimi bu soruya büyük

ilgi duymaktadır.

Din bilgini, eleştiricilerin haklı olarak işaret ettikleri zorluklar konusunda açık olmalıdırlar. Biz burada gayet safça öne sürülen bir varsayımın içerdiği güçlükleri işaret ediyoruz. Bu varsayımın göre eğer yeterli veri elde edilebilir olsaydı dini fenomenler bilimsel yaklaşım vasıtasıyla derhal anlaşılabilirirdi. Bu yaklaşım pozitivistizmin muhtelif türleri arasında olduğu kadar, pozitivistizmin etkilediği din tetkikleri üzerinde de hala büyük bir rol oynamaktadır. İster dine karşı kayıtsızlığın veya agnostik tavrın sonucu olarak, isterse (dinler tarihini tıpkı genel tarih gibi esatirülevvelîn fable convenue kabul eden) tarihi şüpheciliğin bir sonucu olarak ortaya çıksın, radikal şüphecilik, tıpkı fenomenolojik tasavvur ile alakalı her tür safdil optimizm gibi tereddütsüz reddedilmelidir.

Anlama ile alakalı güçlüklerimiz çeşit çeşittir. Öncelikle bu güçlükler mahiyetleri itibariyle niceliksel olup örneğin zaman ve mekandaki ekseri büyük olan mesafe farkı, özellikle "ölü", yabancı ve ibtidai dinler söz konusu olunca ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Bunun neticesinde oluşan bilgi eksikliği, dinler veya kaynaklar arasındaki kesintiler ve değişimler söz konusu olunca, acaba bir kişi hala uzak geçmişte ve uzak mekanlarda kalmış dinler hakkında az veya çok doğru bir fikir elde etmeyi umabilir mi? Misal olarak Mısır, Babil, Çin ve Meksika dinlerini düşünmek gerekecektir. Saniyen, anlamayı engelleyen birtakım niteliksel güçlükler söz konusudur: Yabancıların iç dünyasının özgünlüğü, ki bu özellik dış tezahürlerde de mevcuttur, çok ünlü birini zikretmek gerekirse, örneğin Spengler, yakın geçmişte özellikle eski düşünce, duygu ve idrakin özgünlüğüne dikkat çekmiştir. Uzak Doğu ve Afrika dinlerinin çok tipik olan dini veya şeytanî tasvirlerini anlamayı engelleyen kavranılması imkansız derinlikleri hissetmiş biri var mı?

Ne var ki bu iki tür zorlukla karşı karşıya olan yalnızca Din bilim değildir. Aksine, kültürle ilgilenen tüm akli disiplinlerin hepsi özellikle tarihi disiplinler bu zorlukları paylaşmaktadır. Bu disiplinler uzun ve yorucu çalışmalarla sözkonusu zorlukların bir dereceye kadar üstesinden gelmeye imkan verecek bazı metot ve kriterler geliştirmenin yollarını

aramışlardır. Eğer sonuçlarına bakacak olursak bu çalışmaların son derecede hayret uyandıran büyüklükte bir başarı ile taçlandığını teslim etmek zorunda kalırız. Hakikaten geçmiş zamanlarda yaşamış kavimlerin dinleri hakkında uzun bir zamandan beri epeyce malumatımız mevcuttur. Bu bilgi en sıkı testlere ve kontrollere mukavemet gösterebilir; kendi kendini sürekli, miktar bakımından genişletebilir ve detaylar hakkında subjektiflikten daha uzak bir görüntü sunabilir. Ayrıca yetersiz ve tek yanlı bilgiye dayalı asılsız tasvirleri belirli araştırmaların sonuçlarıyla test edebiliriz. İşte bu noktada kısır subjektiflik yanılgısının epeyce bir noktaya kadar ortadan kaldırılabilceği hususu ortaya çıkmaktadır. Ancak hiç kimse bu yüzden zikredilen güçlükleri küçümsemeyecektir.

Diğer dinleri anlarken önümüze çıkan imkanları, fırsatları ve sınırları devamlı artan bir şüpheyile tetkik etmemizi gerektiren sayısız neden mevcuttur. Yakınımızdaki bir insanın dindarlığı hakkında net bir fikir edinmek -ortak iman ve bilgi alanı içinde olmasın rağmen- ne kadar zordur. Daha bir kaç on yıl önce yaşamış atalarımızın dindarlığını, komşu ülkelerin inançlarını, hala Avrupa ile ortak belirli birtakım tesirler icra eden İslâm toplumunun imanını ve nihayet Hint ve Çin halklarının dinlerini kavramak ne kadar zordur.

Gelelim diğer dinleri anlama çabasının mücadele etmek zorunda olduğu üçüncü büyük güçlüğü. Bu güçlük, dini olanın tabiatını ilgilendirmesi bakımından özgün bir durum arzeder. Sahip oldukları dine kıyasla bir halkın hukuki örfleri, dil ve sanat ifadeleri hakkında bir fikir edinmek elbette daha az güçlük arzedecektir. Zira dine her şeyin üzerinde itibar edilmektedir. Din, korku saikiyle yabancı gözlerden saklanabilir ve bir sır olarak korunabilir. Hatta dinin iç yüzüne bakmak mümkün olduğu zaman dahi onun manasını kavramak gerçekten kolay değildir. Basit bir misal bunu açıklayabilir: İçerisinde birbirine girmiş ve aşına olunmayan bir çok unsur bulunan Roma Katolik Kilisesi toplu ayini, ona iştirak eden bir protestan için bile garip gelir. eğer söz konusu bir Yunan, bir Kıptî veya bir Ermeni ayini ise garabet derhal daha da büyür. Bu garabet, bir Hristiyan değil de mesela bir Yahudi, bir Müslüman veya hatta bir Budist dini ayini ile karşılaştığımızda daha da belirgin bir hal alır. Daha ileri bir

anlama çabası için tabu'nun, totem'in, nagual'ın ve diğerlerinin gerisinde yatan dini kavramlar, örf ve adetler ne kadar zordur. Japonların barok Shinto mitolojisi, Hindu Dinindeki bazı Shiva mezheplerinin icra ettikleri Orgi ayinleri, Müslüman Şia'daki taassup bize ne kadar da farklı görünmektedir. Tartışmamız burada büyük ve ciddi bir probleme, dini tecrübelerdeki çokluğun sırtına yönelmektedir. Çünkü, dini tecrübelerdeki çeşitlilik din felsefesinin ve teolojinin ilgi alanına girmektedir. Burada biz sadece Din bilimi'nin diğer dinleri anlayıp anlayamayacağını ve eğer anlayabilirse bunun nasıl mümkün olacağı sorusunu tartışacağız. Şu ana kadar diğer dinleri anlamamanın imkan dahilinde olduğunu gösteren bir çok somut delilin bulunduğunu görmüş bulunuyoruz. Ancak Hermönitik açıdan bu hükmümüz neye dayanmaktadır?

Yukarıda ruhsal, dolayısıyla aynı zamanda dini ifadeleri genellikle neyin temsil ettiğinden söz ettik. Dini ifade böylece şeffaflaşmakta belirli dini bir çevreye ait özel ve belki de özgün ruhla (Geist) ilgili bir hususun aydınlatılmasına imkan sağlamaktadır. İşte derinliklere bakışlar (Tiefenblicke) bu şekilde mümkün olmaktadır. Bu derinlik tecrübeleri kendilerini her zaman ve herkese açmazlar. Bir imana ait örf ve kavramlardan alınan fevkalade küçük ve yüzeysel bir hususun istidatlı ve eğitilmiş bir kafaya kendini açabilmesi hayret vericidir. Tabi burada da, tıpkı her zaman olduğu gibi, hakiki sezi (Divination) bir istisnadır. Sentez (Kombination) tıpkı Din bilimi'nde olduğu gibi, akli disiplinlerin hespinin ön planında yer almaktadır. Bu takdirde eğer muhtemelen her iki bilgi yolunun mutlu ve verimli bir etkileşimi içinde yabancı dindarlığının bazı belirleyici özellikleri ortaya çıkmış olursa o takdirde araştırmacı bu dindarlığın temel amacını kavramaya ve tanımlamaya kalkışabilir. Bu açıdan (din gibi büyük ve derin tecrübelerin) ifade tarzında gizli, şaşırtıcı bir devamlılığın (Folgerich tigkeit) bulunduğunu farketmek beşeri anlayış için büyük bir katkı sayılır. Bu devamlılık tarihi-dini sistemlerin yapılarında da eksik olmayan bir husustur.

Peygamber Muhammed'e verilen orijinal vahiyde belirtildiği şekliyle İslamın temel sezisini, onun tanrı tecrübesini gerçek manada kavrayan birisi için, doktrinde, teolojide, kozmolojide, antropolojide, soteriyolojide

ve ibadette onu yeniden keşfetmek o kadar zor bir husus değildir. Tüm diğer faktörlere rağmen bu merkezi sezi, zikredilen ifedeler çerçevesi içerisinde gelişir. Budizm için zaruri olan değişen dünyada çile tecrübesi, onun doktrininde devamlı sergilenir, sembollerinde takdim edilir, ahlakında şekillenir ta ki bu tecrübenin anlaşılması büyük bir anahtar gibi, öbür türlü garip görünen ifadeler dünyasını açabilsin.

Bu tür düşüncelerin elbette güçlükleri küçümsememesi, anlamanın düzeyleri, dereceleri ve doğuracağı riskler arasındaki farklar hususunda bizleri aldatmaması gerekir. Ancak farkları nazarı itibare alırken ve onları önemserken eski bir gerçek unutulmamalıdır. Tıpkı Göthe ve Wilhelm'in formüle ettikleri gibi her insanda insanlığın bütün formları mevcuttur. Bir zamanlar Novalis sormuş: Bir insan nüvesini kendi içinde taşımadığı bir nesneyi nasıl idrak edebilir? Bu görüş anlamakla uğraşan kişinin hiç bir şekilde eksikliğini veya zayıflığını göstermez. Aksine, şartlar ve kaderin elele ortaya çıkardığından daha fazlasının hepimizde mevcut olduğu kanaatini ifade eder.

Daha pek yakın geçmişte realite -şuurunun belli başlı derecelerine (*Abhandlungender Akademic der Wissenschaften* (Berlin), 1934) dair örnek incelemesinde, Eduard Spranger, hepimizin özünde başlangıcı daha öncelere uzanan bir takım bilinç yapılarının bulunduğunu ispatlamıştır. Akıl denilen şey bu bilinç yapılarını harekete geçirebilme, ve tabir caizse, ruhumuzun atalara ait geçmişte kalmış ancak mevcut şuurumuza yabancı ifadelerini anlayabilme kabiliyetine sahiptir. Novalis de der ki: Biz kainatın tüm parçalarıyla, gelecekle ve geçmişle ilişki halindeyiz. Bizim için hangi ilişkinin öncelikli etkin ve önemli olacağı sadece dikkatimizin istikametine ve süresine bağlıdır. Bunun anlamı şudur: Prensipten itibaren her birerimizin içinde delice, hayali, alışılmamış bir şeyin yankılanması, -başka bir çağın, başka bir ırkın, başka örflerin çocukları olarak, uzak ülkelerin dini ifadeleri içindeki bir şeyin bize garip görünmesi mümkündür. Bu doğal eğilimin eğitimle geliştirildiği yerde yabancı dindarlığının gerçek manada anlaşılması ön koşulu da mevcuttur.

Bu hususu mitoloji örneğiyle izah edebiliriz. Mitolojide, dini tecrübe

özgün kategoriler içerisinde açıklanır. Son etnolojik ve psikolojik araştırmaların da gösterdiği gibi bizim mantık normlarımız bu kategoriler için zorunlu olarak geçerlidir denemez. Bu bakımdan şahıslandırmaları ve benzetmeleri ile ilk insanların mitolojileri ilk anda bilgilendirilmemiş çağdaş okuyucu ve dinleyici için muğlak gözükebilir. Yine de mitolojide gizli realiteye dair bazı şeyleri algılamak imkansız gözükmez. Eski bilinç tarzlarına bu tür dalışlar genel olarak genç insanlar tarafından daha kolayca yapılabilmektedir. Böylesi bilinç tarzları onlar için neredeyse mevcuttur ve aşikardır. Aklıma gençlik teşkilatlarımız, onların tecrübeleri, sembolleri ve örfleri geliyor. Bu gençlerde ibtidai insanın (Naturmensch) dünyası, sadece dıştan taklit edilmekle kalınmıyor aksine ona bizzat iştirak edilerek gerçek manada hissediliyor ve neticede gençlerin tecrübelerinin salt bir akıl işi olmadığı açığa çıkmış oluyor.

İnsan anlayışında, Wilhelm Dilthey'in fevkalade hermönitiğinin gösterdiği üzere, akıl ve ruh bütünlüğü (Totalitat des Gemüts) etkilidir. Net ifade etmek gerekirse, mitoloji içindeki dini muhteva, lüzumlu olsa da, yalnızca ideolojik unsurların ve ideolojik motiflerin dikkatli ve eksiksiz tahlili içinde bulunamaz. Aksine, tetkik etme ve anlama durumunda olan kimsenin tüm şahsiyeti söz konusudur. Eğer kişi mitolojik inanç ve örfü doğuran tavrı anlamayı dilerse, tepki vermelidir. Eğer diğer dinleri gerçekten anlamak istiyorsak iç canlılık ve iç genişlik gereklidir. Bu bağlamda şu hususun açıkça ortaya konması gerekiyor: Belirli bir görüş açısının tek yanlı ilerlemesi anlama için tehlikelidir. Psikoloji, sosyoloji ve tipolojinin müşterek yaklaşımları doğrulanabilir ve verimli yaklaşımlar olmakla beraber, salt psikolojik, salt sosyolojik ve salt tipolojik cevaplar yabancı dindarlığını anlamamıza yardımcı olamazlar. Malesef disiplinimiz yanlış, dar ve eğri din anlayışına dayalı tek yanlı yaklaşımlar bakımından hayli zengindir.

Hermönitik, diğer dinleri anlamak isteyen kimsenin dine karşı bir duyu'ya (organ) ve olabildiğince geniş bilgi ve eğitime sahip olmasını ister demek bir tür gerçekçilik olarak gözükmektedir. Bir çok kimse hala bu iki ön şarttan yalnızca birisinin yeterli olabileceğini düşünmektedir. Tüm amatörler bu iki istikametten birisinde yanılırken (en meşhur misali de

Lao-tse'nin TaoTe Ching'i yorumudur.) ekseriya filologlar, etnologlar ve diğ er mütehassıslar da diğ er yönde hata etmektedirler. Birinci talep bazılarınca çok daha katı ve dar bir anlamda ifade edilmektedir. Diğ er dinlerin anlaşılması hususunda yukarıda zikri geçen güçlüklerin gayet farkında insanlar olarak bu kişiler, şayet dinin gerçek amacını kavramayı istiyorsa kişinin mutlaka bir müminler topluluğ una dahil olması lazım geldiğini düşünmektedirler. Bu mühim bir iddiadır ve ciddi bir şekilde tahlil edilmelidir. Eğer bu iddianın tamamıyla doğru olduğ u isbatlanırsa, Din bilimi'nin üzerine inşa edildiğ i zemin altından kaymış olacaktır. Burada da dini tetkik bakımından zengin bir çağın sonuçlarına bakmak, belirli bir dini toplumun üyesi olarak başka bir dini araştırmamış kimselerin bile başarılı olabileceklerini açığ a çıkaracaktır. Aynı nokta, tetkik konusu dini toplumun tüm ifade alanına yani doktrin, ibadet ve yapısına dair bilgi bakımından da zor inkar edilebilir bir husustur.

Ancak bizler bu tür ifadelerin tanıklık ettiğ i iç tecrübe, anlayış ve niyet ile uğraşırken konu daha da zorlaşmaktadır. Bir gelenek içinde büyümenin, bir inanç toplumuna dahil olmanın şayanı tercih bir ön koşul olabileceğ inde hiç kimsenin tereddütü olamaz. Ne var ki, alışkanlık, mesafe yokluğ u ve benzeri hususlar hiç şüphesiz olumsuz etkenler olabilirler. Bir gelenek içinde bulunmak yine de önemlidir. Belki bu, belirli hallerde, dışardaki birine kıyasla dine girmiş biri (convert) lehine bir avantaj bile olabilir. Bu avantaj, onu dahil olduğ u toplumun gerçek isteğ ini kavramaya muktedir kılabilir. Ancak Budizmi anlama ile ilgili olarak bir kişi örneğ in, şu soruyu sormak isteyebilir. Acaba bir dine girme (conversion) yoluyla topluma bilfiil kabul edilen bir kimse dışardaki birine, muhtemelen kendisini uzun zaman Budist tatkiklere vermiş bir Batılıya kıyasla daha derin bir anlayış a mı sahiptir? Şu hususu şartsız kabul edebiliriz. Bir gelenek içinde bulunmanın yeri doldurulması zor olup böyle bir durumda zaruri gördüğ ümüz diğ er ön koşulların da mevcut olması şartıyla- dini bir toplumun hakiki niyetini anlama şansları artmaktadır. Ancak Dil bilimcisinin incelemesi gerekli fenomenlerin çokluğ u ile gerçek bir karşılaşmada böyle bir katılım mümkün olmayacaktır. Böylece kişinin anlamayı arzuladığ ı dini topluma dahil olması gerektiğ i -bu şartlar

altında doğabilecek yeni hataları söz konusu etmezsek- bir ön koşul olarak öne sürülemez. Bilgi ve iman, iman ve anlama problemi burada tartışılmaz. Ancak şu kadarı özetlenmelidir.: Kişiselleştirilmiş bir imanda kökleşmek -böyle bir iman kişinin gözlerini başka şeylere kapatabilirse de pek çok kimsenin düşüncesinin aksine, illa da böyle olması gerekmez- anlamak peşindeki kimse için zorunlu olarak bir dezavantaj anlamına gelmez. Etkilerden uzak kalmış bir akıl tabula rasa uzun zamandan beri bir ütopya kabul edilmektedir; her ne kadar böyle bir objektiflik arzu edilebilir bir şey olsa da, gerçekte imkansızdır. Schleiermacher, yabancı ile karşılaşabilmek için kişiselleştirilmiş dini hayatımızdan öğrenmemiz lazım geldiğini gördü. Boş değil dolu bir kağıda, üzerine çizilmiş resimleri muhafaza edecek bir kağıda ihtiyacımız vardır.

Gerçekten anlamak bağışlamaktır *tout comprendre c'est tout pardonner* bunu mu ifade ediyor? Başka bir deyişle -ve yukarıdaki ile de bağıntılı olarak- **Din bilimi'nin sonucu**, bu takdirde umutsuz bir izafiyetçilik olmuyor mu? Hristiyan misyonerliğinin, çıkarı gereği, **Din bilimi** ile yakın temasa girmekten sakındırılması gerektiği, aynı şeyi mi ifade ediyor? Umarım buraya kadar şu hususa açıklık getirmeyi başardık: **Çağdaş Din bilimi** kendi zamanında dinler tarihi okulunu *Religionsgeschichtliche Schulee* kontrolü altında tutmuş ve normların tarihten elde edilebileceğini savunan tarihçilik saçmalığına artık itibar etmemektedir. Eğer neye inanmamız gerektiğini bize dinler tarihi söyleme durumunda olsaydı böyle bir bilgi için uzun zaman bekleyecektik. Hayır, dinler tarihi bundan böyle bu tür bir tavsiyede bulunmayı düşünmediğinden dolayı ve çalışma alanının yeterince geniş olduğunu ve şevkle hücum edilebilecek bir çok somut hedefinin bulunduğunu kabul ettiği için, onun hakkında bu tür bir şüphe beslemekle ona büyük bir haksızlık yapmış olacağız. **Din bilimi** şüphesiz yabancı dindarlığını anlamaya çalışmaktadır. Onun bu husustaki motivasyonunun etik açıdan kınanamıyacağını da görmüş bulunuyoruz. Bu durumda **Din bilim'in** bağışlama hususundaki tavrı nedir? Acaba **Din bilim** değer duygusunu, karar verme cesaret ve yeteneğini zayıflatır mı?

"Nelere inanmalıyım?" konusunda karar verme gücü -burada tekrar

tekrar vurguladığımız üzere- bilimsel disiplinin sahası dışında kalır. Bizler artık akli bir disiplinin dinin yerini alabileceğine, hatta onu mutlaka sınırlayacağına inanacak kadar ileri rasyonelitler ve pozitivistler değiliz. Uygulamada ise durum hala aynıdır. Bilimsel imanın tesirinden henüz kurtulamamış böyle kimseler için, bir Batı üniversitesinden mezun olup ülkesine dönmüş ve kendisini ülkesinde "hâlâ" hüküm süren "hürâfe"nin çok üzerinde gören doğulu bir öğrenciyi zikredebiliriz. Belirttiğimiz gibi biz konuya artık bu şekilde yaklaşmıyoruz. Bir inancın kendisini akli bir disiplinin sarsmasına izin vermesi o inanç için iyi bir işaret değildir. İfade etmek isterim ki gerçek bir iman kararı, **Din bilimi**'nden destek alır ve onun sayesinde derinleşir. Peki değer duygusu hakkında ne söylemek gerekir? Sadece bir dogmatik değil aynı zamanda bir eleştirici olarak da alınması gerekli Nietzsche, tarihçiliğin avantaj ve dezavantajları üzerine açtığı meşhur tartışmada, şayet büyük insanlık tarihi müzesi -ve böylece dinler tarihi de- seçim ve ayırım yapmaksızın günümüz insanının önüne serilecek olursa, somut gücü haiz hayat karşısında tarihçiliğin zarar göreceğini söylemiştir. Nietzsche'nin ışık tuttuğu ondokuzuncu asır, derin bir biçimde tarihçiliğe saplanmış; onun değerleri altüst etmesi, gerçek meyvelerini vermek için ancak yirminci asrın başlangıcını beklemesi gerekmiştir.

Şimdi yeniden değerlendirme yetki ve cesaretini bulmuş oluyoruz. **Din bilimi** yabancı dinlerin ürettikleri tüm iman, ibadet, örf ve toplumları anlayışla kavramaya çalışacaktır. Bütün bunların kendisinden fıskırdığı gerçek manayı, dini amacı yakalamaya çalışacaktır. Öbür türlü tashih ve tamir etmek için elinde boş kabuklardan başka bir şey olmayacağını gayet iyi bilmektedir. **Din bilim** ölçü ve standartlar kullanmaktan kaçınmaz; aksine, onlardan çok istifade eder. Her nevi yapmacık varsayımları, tüm bağlayıcı eğilimleri yenmeye çalışır; diğer dini hayatların fenomenlerini görmeye, bu dini hayatları oldukları gibi anlamaya ve onlara saygı duymaya çalışır. İlk defa olmak üzere din bilimci belli bir dine, o dinin gözlüğü ile bakmaktadır. Din bilimci, söz konusu dindeki bir fikir veya özelliğin nasıl birşey olduğunu ve içinde yer aldığı dinin bütününe nasıl entegre olduğunu kendi kendine sorar. Daha da ileri giderek ki

çalışmasının bu aşamasında değer hükmüne yaptığı atıf epeyce belirginleşmektedir- spesifik fenomenin içinden kaynaklanan dini verimlilik ve canlılığın hacmi hakkında sorular sorar. Örneğin eğer belli bir Afrika kabilesinin tanrı inancına (Gottesglauben) bakacaksak, bu tanrı inancının söz konusu kabile tarafından ne derecede mükemmel ifade edildiğine karar vermemiz lazımdır; daha sonra o tanrı inancında erişildiği anlaşılan teistik tecrübe seviyesine saygı duymalıyız. Bu şüphesiz kolay bir iş değildir. Dini hayatın belirli fenomenleri içerisindeki dini kaliteyi, doğru bir şekilde ve kendi kişisel inanç ve duygulamızı tarafgirce mutlaklaştırmadan takdir edebilmek için anlayış, ahlak ve tecrübe gereklidir. Bir başka yerden, örneğin estetik ve ahlaki alandan alınan ölçüler, hakim dini görüşün yerine kolayca sızabileceğinden dolayı bu husus kesindir. Dinler tarihi didaktik açıdan bilgi miktarını ne kadar çok artırır ve ne kadar fazla malumatı ufkumuza sunarsa, bu malumatın önemlisini önemsizinden, büyüğünü küçüğünden ayırmanın o derece kolaylaşacağı anlaşılabilir bir husustur.

Din bilimi'ne giriş,ansiklopedik malumatı rasgele sayıp dökmekten - bazı akademik anlatımlarda buna raslandığı söylenmektedir- ibaret olmamak gerekir. Bilakis böyle bir teşebbüsün dinler tarihinin büyüklerini ve klasiklerini tanımlamaya eğilmesi ve bunlar içerisinde de tipik ve mühim, kişisel ve karakteristik olanları -zira bu büyük ilham kaynaklarından her birisi ayrıca tipik özellikler arzeder- belirtmesi gerekir. Dünya dinleri, kendi düşüncelerinin özgün ve bir bütünlük içinde olduğu iddiasındadır. Böyle bir girişte, belli bir dinin tarihi -belki de gelişmiş dinler ile ibtidai kültürler içerisinde önemli sayılan birer tanesinin- tetkiki yer almalı, peşinden bu dinin yapısı (doktrin, ibadet ve cemaatinin esası) ve gelişimindeki başlıca merhaleler, bir kıyaslamayı mümkün kılacak derecede açıkça tesbit edilmelidir. Bu iş için dini liderlerin rolünün yanı sıra resmi dinin halk dindarlığı tarafından transformasyonu da anlatılmalıdır. Bütün bunlardaki belirleyici şey, içerisinde gerçek dindarlığın -bu dindarlık örneğin ruhsuzlaşmanın ve dejenerasyonun musallat olduğu tali şekilleri belirlemek üzere daha da geliştirilebilir-mevcut olduğu unsuru görülebilir yapmaktır. Din bilimi'nin çok sayıdaki

materyali içinden önemlilerini kavramak üzere kişinin kendi kendini eğitmesine en güzel model hala Rudolf Otto'nun Kutsal'ıdır (**Das Heilige**). Bu eser, din fenomenolojisi için önemli olmasının yanında, büyük metodolojik bir kıymeti de haizdir.

Ölçülerden ve tercihten söz etmiştik. İşte burada da pratik sonuçları olan önemli bir hareket noktasının mevcut olduğu derhal anlaşılır. Misyoner, burada kastedilen tipte ölçüler geliştirmiş olmayı kendisi için yararlı bulacaktır. Öncelikle ele aldığı millet ve kabilenin dinini kendi görüş açısından iyi öğrenecektir. Bu dini, daha iyi anlayabilmek için onun geri planındaki uzun geçmişi öğrenmekten de ayrıca memnun olacaktır. Bu konumda Din bilim ile misyonbilim arasındaki çeşitli ilişkiler hakkında teferruatıyla konuşmamız mümkün değildir. Bu bilgiyi geliştirmek ve derinleştirmek halihazırda bu derginin¹ özel görevi olmuştur. Bilgi ne kadar yayılır ve derinleşirse -özellikle son yıllarda olduğu gibi- tüm Hristiyan misyonerliğinde bir hedef, kesinlikle daha fazla ön plana çıkacaktır. Diğer tüm motivasyonlar dini motivasyonun gerisine ve arka plana çekilmelidir. Misyon ile kazandığımız insanlar kendi kişiliklerine ve kendi özgünlüklerine uygun bir dindarlığa yönlendirilmelidir. Bu bakımdan bu insanların özgün yönlerinin kapsamlı bir tetkiki giderek daha önemli bir görev olmaktadır. Din bilim burada da kendi katkısını yapabilir.

Sizleri, insan oğlunun başlangıçtan beri dile getirdiği her imanı, belli bir isim veya yafta ile tavsif ettiğimiz ve belki çoktandır boş adetler manzumesine, soyut kavram ve fikirler sistemine dönüşmüş olan her dini, izlemeye davet ediyorum. Onu kendi kaynağında ve daha orijinal parçalarına dayalı olarak tahkik ederseniz bütün bu ölü cürufun bir vakitler az veya çok tüm dinlerin ihtiva ettiği kızgın bir ateş seli olduğunu keşfedecek, bu özgün şekillerin herbirinin, gerçek mahiyetleri gereği, ezeli ve asla yok olmayan Din'in zorunlu olarak sonlu ve sınırlı özellikler² arasında saydığı bir husus olduğunu göreceksiniz.

Dr.Adil ÖZDEMİR

DİPNOTLAR:

- 1- Yani Zeitschrift für Missionkunde und Religionwissenschaft, Burada bu makale ilk defa 1935 te yayınlanmıştır. (Editör)
- 2- Friedrich Schleiermacher, Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verachtern (3. basım; Berlin: G.Reimer, 1821), ss. 364-365